

ULOGA HANIBALA LUCIĆA U FORMIRANJU JEZIKA HRVATSKOGA RENESANSNOG PJESNIŠTVA

Josip Vončina

1.

Među dva renesansna pjesnika s otoka Hvara, Hektorovićem i Lucićem, odavno se ističe važna jezična razlika. Još u međuratno doba uočio ju je pisac srednjoškolskog udžbenika Franjo Poljanec o jeziku hrvatskih čakavskih pisaca ovako govoreći: »To je čakavština, ali sa nekoliko primesa štokavskih osobina, koje se ispoljavaju već u delima Marulićevim, Hektorovićevim i Zoranićevim, a u još većoj meri kod Lucića.«¹ Cio proces jezične stilizacije shvaćajući samo dijalektološki (kao »širenje štokavskog dijalekta«),² Poljanec ga je potpuno sveo »na uticaj dubrovačkih pesnika«.³

Razliku Lucić — Hektorović mnogo je preciznije uočio Marin Franićević: 1. »Lucić je... stvarao svoj književni jezik gotovo jednako na bazi čakavski obojene štokavštine kojom se govorilo u Dubrovniku i kojom je pisala prva generacija pjesnika, kao i same hvarske govorne i pisane čakavštine.«⁴ 2. »Upoređen s Lucićevim, Pelegrinovićevim ili Parožićevim, Hektorovićev jezik izlazi znatno bliži govornoj podlozi, ali ipak nije to govorni jezik kakvim je, npr., pisana suvremena dijalektalna poezija.«⁵ Valja dodati: čak i da je Hektorović u svoje stihove

unosio same jezične podatke mjesnoga govora, njegov pisani jezik ne bi mogao biti identičan onome u Ljubićevim ili Franičevićevim pjesmama: za više od četiri stoljeća hvarska je čakavština doživjela svoj prirodni razvoj.

U oba stara književnika (u Lucića i Hektorovića) riječ je — prema Franičeviću — o svjesnoj jezičnoj stilizaciji, koja je bila različita po intenzitetu: u Lucića znatno jača nego u Hektorovića. No da bismo mogli izmjeriti opseg te stilizacije, trebala bi nam jasna slika o govoru koji joj je bio podvrgnut. Nažalost, ne postoje takvi zapisi koji bi do u pojedinosti pokazivali hvarsku čakavštinu u prvoj polovici 16. stoljeća. Stoga smo prisiljeni domišljati se što je u starih pisaca s otoka Hvara bilo naslijeđeno iz mjesnoga govora, a što preuzeto iz drugih izvora.

Franičevićeva zapažanja (za razliku od Poljančevih) čine mi se dragocjenima pogotovu zato jer svakoga od dvaju starih pisaca stavljaju u splet važnih odnosa:

- a) prema hvarskoj čakavštini;
- b) prema dubrovačkome mjesnom govoru;
- c) prema jezičnoj koiné renesansnoga južnohrvatskog pjesništva;
- d) prema sporednim (ali ne manje važnim) jezičnim vrelima: starijoj pisanoj tradiciji (npr. glagoljaškoj); folklornome stilu.

Ipak, još nam uvijek nedostaju temeljite analitičke studije koje bi konkretnom jezičnom građom potkrijepile očigledno točne Franičevićeve zaključke. Mislim da konkordancije obaju književnih opusa znatno olakšavaju da se proučavanje naznačenih problema uspješno dovrši. Kompjutor će sigurno pomoći da napokon dođemo do rasprave koja bi jezik dvaju drevnih pisaca pokazala u međusobnoj poredbi.⁶

2.

Među teškoćama što nam najviše ometaju jasan pogled na označenu (i nipošto jednostavnu) problematiku valja spomenuti dvije: držimo, u prvom redu, kako je potkraj 15. i u prvoj polovici 16. stoljeća postojala jedna jedina hvarska čakavština; pojedini književni opus

(npr. Lucićev) najčešće uzimamo kao gotovu stvar, ne pomišljajući da je svaki pisac u toku vremena mogao doživljavati jezičnu evoluciju.

Ipak, valja reći da je pisani jezik renesansnih hvarskih pisaca uporno čuvao samo neke jezične osobine preuzete iz govorne čakavštine; na primjer, na fonološkoj razini ikavizam, skupinu *šč* (*višč*), suglasnik *j* za umekšano *d* (*rojen*); na morfološkoj neujednačene oblike za *D — L — I* množine imenica (*prijateljem — prijateljih — prijatelji*; *litom — litih — liti*; *ženam — ženah — ženami*). Zanimljivo je da su među pojedinim dijelovima hvarskoga govornog mozaika (npr. među urbanim i ruralnim sredinama) postojale bar sitnije nejednakosti. Kao što je poznato, mnogi su se naši govori opirali stranome suglasniku *f*, pa je talijanska riječ *finestra* bila općenito fonološki adaptirana kao *ponistra*. U skladu s time Hektorović u govor svojih ribara unosi lik *pilozopija*, sam ga ne rabeći u svojem autorskom komentaru. Bilo bi pogrešno misliti da je govor seoskih likova (npr. Bogdana i Goje u Benetovićevoj *Hvarkinji*) sadržao izvoran dijalekt sela Gdinja u Plamama, istočnom dijelu otoka Hvara. Bogdan se nastoji prilagoditi govornoj praksi grada Hvara, pa govori likove kao što su *fruštati* ili *deferencija* (gdje je u drugome izvršena asimilacija vokala, ali ne i suglasnička adaptacija *f — p*). No Gojina izjava »ter ti ga drži na *ričah*«⁷ potiče na zaključak kako su i-osnove imenica ženskog roda bile u dijalektu pod snažnim utjecajem a-osnova (nastavak *-ah*) te kako je u pisanom jeziku nastavak *-eh* (*pisneh, ričeh*) bio uveden pod utjecajem književnojezične tradicije.

U davno ustaljenome jezičnopovijesnom proučavanju pogrešno je bilo također što se držalo da je moguće na temelju pjesničkih djela kojega starog pisca vjerno rekonstruirati njegov zavičajni dijalekt. Isprva se mislilo kako tom dijalektu pripadaju svi jezični podaci što se zatječu u kojemu pjesničkom opusu (tako je npr. mislio Broz o Maruliću).⁸ Kasnije se smatralo da se odstupanja od mjesnog dijalekta mogu nalaziti samo u vezanim dijelovima stihova, u rimama (tako Rešetar o pjesmama Ranjinina zbornika).⁹ Zapravo, svaki naš stari pisac bio je sklon jezičnoj stilizaciji čim se prihvatio pera, makar i pišući prozu.

Budući da su svi naši renesansni pjesnici svoj jezik dotjerivali nastojeći stvoriti jezičnu koiné (koja se najbolje odražavala u »pisnima ljuvenim«), ne možemo biti unaprijed sigurni što je u kojeg pisca uzeto iz njegova mjesnog dijalekta. Stoga ne može opstati ni sud kako se stari pisac rodnom dijalektu iznevjerivao samo radi rime. Znamo, na

primjer, da suvremena čakavština otoka Hvara u pokaznih zamjenica ima meke nastavke (poput: *ovega, tega, onega*). Za Lucićev pisani jezik (čak i u prozi) svojstveni su tvrdi nastavci (npr.: *ovoga, tomu*). Stoga je vjerojatno da se Lucić, sudjelujući u formiranju zajedničkoga pjesničkog jezika, u toj morfološkoj pojedinosti načelno iznevjerio hvarskome govoru, da bi njegovo stanje registrirao samo kad mu je to nametala rima:

Bi reć da u kralja desnica u *tega*
Ni jača i dalja negoli u *njega* (*Robinja*, st. 555—556)¹⁰

Razmjerno se lako može uočiti osnovna tendencija naših pisaca s obzirom na leksički izbor. U Zoraničevim *Planinama* izriječom pokazani puristički stav prema novim romanizmima bio je svojstven svim onim našim književnicima koji su pisali djela višega jezičnostilskog izbora (pogotovu: »pisni ljuvene«). Naprotiv, komediografija (npr. Marin Držić) prema tuđicama je znatno tolerantnija. Za hvarski književni krug osobito je značajan mlađi autor Martin Benetović, pa njegova *Hvarkinja* pokazuje kakav je mogao biti rječnički fond govorne čakavštine i u Lucićevo doba.

Ustvrdimo li da je »ričju izbranom« sročćen odlomak iz Lucićeve *Robinje*:

I kô bistre oči pram njemu podviže,
Riči mu potoči, jak *perle* da niže:
Moj, reče, ti da bi zvati se htíl *sluga*,
Prosti mi, bila bi meni stvar od *ruga*,
Jer tebe čestíta sva slava *dostoja*,
A ja kupovita *raba* sam li tvoja (*Robinja*, str. 855—860),

mogli bismo naprečac zaključiti da Lucićev purizam nije bio dosljedan (jer unosi talijansku riječ *perla*). No posve se druga slika dobije kažemo li da bi, sročćen u skladu s govorom koji »pošpuren jest latinskim«, tekst sadržao lekseme *servitur* (*sluga*), *skužaj* (*prosti*), *berte* (*ruga*), *denja* (*dostoja*), *šćava* (*raba*).

Poseban osvrt zaslužuje o Luciću izrečena tvrdnja kako je svoj književni jezik stvarao također »na bazi čakavski obojene štokavštine kojom se govorilo u Dubrovniku« (Franičević). U trećem činu *Robinje* nastupa više dubrovačkih lica (Mara, Pera, Anica, vlastelin, knez). Očekivali bismo da se Lucić dubrovačkome govoru prilagođuje bar u jednoj fonološkoj pojavi: u ijekavskome refleksu jata. U to bismo se uzdali pogotovu stoga jer se drži da je Hektorović u poslanici Nalješkoviću primijenio ijekavštinu »kao da mu hoće i time dokazati koliko ga poštuje i koliko mu je drag Dubrovnik i sve dubrovačko«. ¹¹ Međutim, ijekavštinu rečene poslanice ne treba pripisati tome čašćenju, nego činjenici da je Nalješković naknadno ijekavizirao epistolarni tekst svojega hvarskog prijatelja. ¹² Stoga izlazi da ni Lucić nije bio namjerio dubrovačka lica u *Robinji* karakterizirati ijekavštinom, nego ponekim manje uočljivim jezičnim detaljima.

Vratimo li se početnim zapažanjima o Lucićevoj jezičnoj stilizaciji dobro je opći dojam kako je ona bila obilnija nego Marulićeva ili Hektorovićeva nadomjestiti analizom koja pokazuje da je doista bilo tako. Zelimo li to, može nam zbilja pomoći samo jezična građa; dakako, imajući na umu da ni jednoga od tih pisaca nije na stilizaciju poticalo jedino štokavsko narječje nego i drugi uzori. Ako pak promotrimo samo štokavske elemente što su ulazili u pisani jezik naših renesansnih pisaca, onda valja zaključiti kako su se pojedini štokavizmi najčešće preuzimali kao paralelni, dubletni likovi (pa svi spominjani pisci poznaju: *što* [ili: *čto*] pored *ča* ili pak finalno -o pored -l). Dakako, versificirani su tekstovi zahtijevali mnogo veći stupanj jezične stilizacije nego prozni. No i pritom je zanimljivo pratiti za kakve se izvore jezičnih »izopačenja« koji pisac opredjeljuje i kolikim ih intenzitetom prati. Štokavski se elementi mogu naći u Marulića, Hektorovića i Lucića, ali ih svaki od njih nema u jednakoj mjeri.

Prastari običaj naše filologije (naime: da jezikoslovci odčitavaju pojedinačne, međusobno nepovezane jezične pojave, a književni histo-

ričari, za to malo mareći, važne sudove o jezičnoj izražajnosti i ljepoti donose na temelju dojma) utro je put sintezi bez analize i gotovo sveopćem preziru prema jezičnom podatku. Ipak, podlogom za lingvističko proučavanje može biti jedino čvrsta činjenica. Ponekad sitna, jedva uočljiva, sposobna je otkriti važno jezično sazrijevanje.

Lucićev kanconijer plod je njegove rane faze, a *Robinja* mu pripada u zrelo razdoblje. Zajedno uzevši te tekstove, rekli bismo da Lucićev jezik poznaje dublete *človik* || *čovik*, od kojih je prva arhaična (ali i Hektoroviću jedina). Zanimljivo je da Lucić u kanconijeru piše dosljedno *človik*, a u *Robinji* samo *čovik*. To je primjer štokavizacije koja je prirodno tekla od Lucićevih početaka prema konačnoj fazi. No zalet u drugo narječje bio je u Lucića mnogo intenzivniji nego u njegovih suotočana (npr. Hektorovića) ili u pripadnika istog narječja (npr. u Splićanina Marulića). Na primjer, u deklinaciji imenica Marulić i Hektorović ne poznaju genitiva plurala s nastavkom *-a*, niti duge množine u muškom rodu. Naprotiv, Lucić piše:

Hvala, jer ovacih dopadoh *dvorova*

Gđino mi jest svacih u Boga *darova* (*Robinja*, st. 759—760)

Već iznesena Poljančeva tvrdnja (da je štokavština utjecala na Lucića snažnije nego na Marulića i Hektorovića) svodi se upravo na to da u pisca *Robinje* ne nalazimo samo veću čestotu upravo onih štokavskih elemenata što ih primjenjuju dvojica njegovih suvremenika nego i veći izbor takvih elemenata.

Uvodeći pak genitiv množine s gramatičkim morfemom *-a* i zadržavajući nejednakost triju ostalih važnih množinskih padeža (D — L — I), Lucić anticipira onaj deklinacijski tip što će ga preporučivati hrvatski gramatičari u velikome vremenskom luku: od Bartola Kašića do Vjekoslava Babukića (i svih postilirskih gramatičara sve dok ih na kraju prošlog stoljeća ne opovrgne Tomo Maretić). To bi pak moglo značiti da je Hanibal Lucić (u svojoj čakavsko-ikavskoj verziji) bio pronašao takvu varijantu hrvatskoga književnog jezika koja će se (redigirana u skladu s potrebama naše trodijalekatnosti: od ikavske se definiranoosti preobrazivši u fakultativan izgovor jata: ikavsko-ekavsko-ijekavski) protegnuti na velik vremenski raspon od Šiška Menčetića i Džore Držića do Augusta Šenoe. U tome smislu možemo razumjeti tvrdnju naših

iliraca (izrečenu u povodu objavljivanja jedne pjesme Džore Držića u »Danici«), naime: »o neznatnoj ili bolje reći nikakvoj promjeni, koju je naš jezik od tri sto godinah pretárpio«. ¹³

BILJEŠKE

¹ Franjo Poljanec, *Istorija srpskohrvatskog književnog jezika s pregledom naših dijalekata i istorijskom čitankom* za više razrede srednjih škola, III izdanje, Narodna prosveta, Beograd 1934, str. 111.

² Poljanec, *n. dj.*, str. 110.

³ Poljanec, *n. dj.*, str. 112.

⁴ Marin Franičević, *Hanibal Lucić*, u knjizi: Hanibal Lucić — Petar Hektorović, *Skladanja izvarskih pisan razlikih — Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari ine*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 7, priredio: Marir Franičević, MH — Zora, Zagreb 1968, str. 5—22; navod na str. 10—11. — Usp. također: Marin Franičević, *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Školska knjiga, Zagreb 1983, str. 369, gdje se prvobitno mjesto modificira u tome smislu da je »Lucić stvarao svoj književni jezik jednako na osnovi hvarske govorne čakavštine kao i srednjovjekovne pismenosti te čakavski obojene štokavštine kojom je pisala prva generacija renesansnih pjesnika u Dubrovniku«. Tim je riječima ostvaren važan napredak: Lucićev se pisani jezik ne promatra samo kao rezultanta dvaju važnih izvora što pripadaju pišćevoj sinkroniji (dijalekatni temelj [hvarska čakavština] + jezik pjesništva u Dubrovniku) nego i s punim uvažavanjem dijakronije (»srednjovjekovne pismenosti«).

⁵ Marin Franičević, *Petar Hektorović*, PSHK 7, *n. dj.*, str. 151—166; navod na str. 165. — Usp. također: Franičević, *Povijest...*, *n. dj.*, str. 397—398.

⁶ Konkordancije Hektorovićevih i Lucićevih djela izrađene su (i postoje) u Zavodu za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Bilo bi veoma korisno da se one izdaju te tako postanu pristupačnije široj javnosti.

⁷ N. Nalješković — M. Benetović — J. Palmotić, *Djela*, PSHK 9, priredio: Rafo Bogišić, MH — Zora, Zagreb 1965, str. 159.

⁸ Ivan Broz, *Crtice iz hrvatske književnosti*, sveska prva: Uvod u književnost, MH, Zagreb 1886, str. 126.

⁹ Milan Rešetar, *Jezik pjesama Račinina zbornika*, Rad JAZU, knj. 255, Zagreb 1936, str. 77—220; usp. str. 81.

¹⁰ Navodi su iz Lucićeve *Robinje* prema PSHK 7, *n. dj.*

¹¹ Bratoljub Klaić, *Jezik Hanibala Lucića i Petra Hektorovića*, Prilog historijskoj gramatici hrvatskog jezika, PSHK 7, *n. dj.*, str. 267—324; navod na str. 271.

¹² Dr Aleksandar Mladenović, *Jezik Petra Hektorovića*, MS, Novi Sad 1968, str. 5, bilj. 6.

¹³ »Danica hrvatska, slavonska i dalmatinska«, tečaj X (1844), br. 32, str. 125.